

Kiirikseen-tõvest
ehk
aktinomükooosist

Dr. med. A. VALDES, Tartu

(7 joonisega)

i 47928153

„Postimehe“ trükk, Tartus 1929.

Ilmsüütu tegu.

Kui suvel sammutakse valmiva viljapõllu äärest mööda, kui sagedasti katkutakse siis viljapäid (v. joon. 1) ja hakatakse nende seest teri välja nokitsema, et neid närida. Vahel pistetakse niisamuti naljapäraast äramurtud viljakõrre ots suhu. Seda tehakse ka rehepeksmisel või mulgi ajal, kui õlgedega on tegemist. Huulte ja hammaste vahele võetakse ka mitmesuguseid rohukõrsi. Vahel katsutakse õle- või heinakõrrega hamba aukusidki või vahesid puhastada. Miks ei võiks neid suhu viia, ega nad pole mürgised.

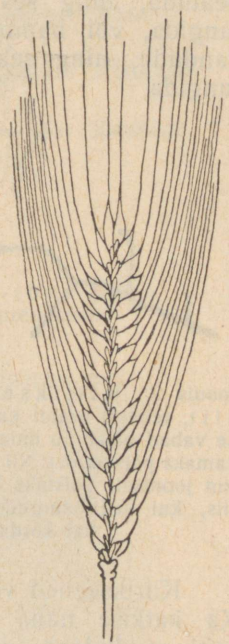
Hädaoht viljapeadelt ja õle- ja rohukõrtelt.

Viljaterad ja õlekõrred, samuti ka mitmesugused rohu- ja heinakõrred on isenesest küll ilmsüütud, kuid nende peal võivad asuda raske ning vahel ka elu ähvardava tõve tekitajad.

Kasvava või ka kuivanud teravilja-taimede osadel, vahel ka rohutaimedelgi, eriti aga viljapeadel võib elutseda väga väike, palja silmaga mitte nähtav seen.

Kiirikseen.

Sel seenel pole mitte kübaraga varustatud metsseene kuju, vaid ta on umbes sedaliiki lihtne seen, nagu hallitus- ja pärmseened. Ta koosneb niitjaist harudest (v. joon. 2), mis põimuvad vildisarnaselt üksteisest läbi ning moodustavad kägarakesi. Kägarakeste välimistes osades lähevad seente harud laiali nagu päikesekiired (v. joon. 3). Siit on ka sellele seenele nimi võetud — kiirikseen, teaduslikus keeles: *actinomyces*, mis tähendab tõlkes samuti kiirtekujulist seent. See seen ongi, mis võib mitte ainult inimese, vaid ka loomade tervisele kurja teha. Ta tabab kõige sagedamini sarvloomi, siis sigu, harvem hobuseid ja teisi loomi, samuti ka inimesi.

Joonis 1. Odrapea, mis näib olevat külpuhas, kuid mille okkad on eriti hädaohtlikud kiirikseene poolest.

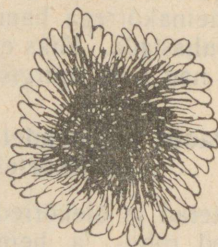
Kuidas satub kiirikseen inimesihusse?

Kui näritakse viljapäid, või urgitsetakse suus õle- või rohu-kõrrega, siis võidakse viia suhu ka kiirikseeni. Läbi vigastatud limanaha pääsevad nad igemeisse, keelesse, kurku või mujale suukolgastesse. Eriti hädaohtlikud on odraokkad (v. joon 1). Odraterade närimisel võivad nende okkad limanahka haavata, ning kiirikseeni nagu tippida ihusse. On täheldatud (tähele pandud) juhtusid, kus veiste ja ka inimesihus on leitud murdunud odraokka tükikesi ühes kiirikseentega (v. joon. 4).

Kiirikseened võivad ihusse sattuda ka auguliste hammaste kaudu. Hamba-augus võivad nad nagu urkas kauemat aega peatuda, ning sealt kas hamba-augu läbimurdumisel lõualuusse tungida, või hamba-augu puhastamisel jällegi välja suuõõnesse kanduda, ning sealt mõne juhusliku kriimustuse kaudu ihusse tungida.

Joonis 2. Kiirikseene harunev niit, teistest eraldi kujutatud. Harude vabad otsad on niitataoliselt jämedamaks paisunud. Nii suurena, nagu siin joonisel, paistaks kiirikseene niit siis, kui seda suurendada mitu tuhat korda.

Joonis 3. Kiirikseen, umbes 1000 korda suurendatult. Keskel on seene niidid tihedalt üksteisega põimunud, serval lähevad niitide harud laiali nagu päikesekiired. Jämedamaks paisunud otsad on kujutatud joonisel valgeina.

Kiirikseened võivad pääseda söömisel suuõõnest sooltessegi. Ka katkise naha kaudu kanduvad kiirikseened inimesehasse, eriti pindudega, millel on juhtunud olema kiirikseened. Kiirikseened võivad pääseda küll mitmel teel inimesehasse, kuid siiski kõige sagedamini suuõõne kaudu.

Kiirikseen-tõve arenemise algus.

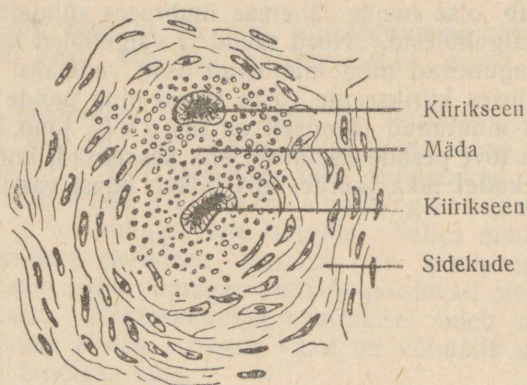
Kiirikseened, kes elutsevad kontvõõrainana eriti teravilja-taimedel võivad väga hästi edasi elada ka inimesihus. Nagu mitmesugused haigustekitajad-pisikud, kui nad inimesihusse sattunud, hakkavad seal vohama (arvu poolest juurde kasvama) ning mitmesuguseid omapäraseid tõbesid arendama, nii ka kiirikseened hakkavad inimesihus sigima ning tõuget andma tõvele, mida kutsutaksegi kiirikseen-tõveks ehk teaduslikus keeles aktinomükooosiks.

Kiirikseente eneste sigimine ja kogu kiirikseen-tõve arene-
mine toimub väga pikkamööda ehk krooniliselt: nüüd ihusse
sattunud kiirikseentest võib tõbi ilmsiks tulla alles mitme kuu
või veel kauema aja pärast.

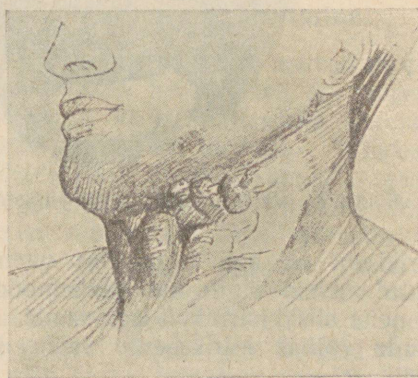
Kus kiirikseened jäävad inimesihus peatuma ning sigima,
seal tekib väga pikaldane põletik. Kiirikseente ümbruses hakkavad

Joonis 4. Odra-
okka tükk, mis
leitud kiirikseentõbe
põdeva veise keelest
ja mis kaetud roh-
kete kiirikseent-
tega. Mitmesaja-
kordne suurendus.

Joonis 5. Kiirikseen-tõve pesa,
mitmesajakordsel suurendusel.

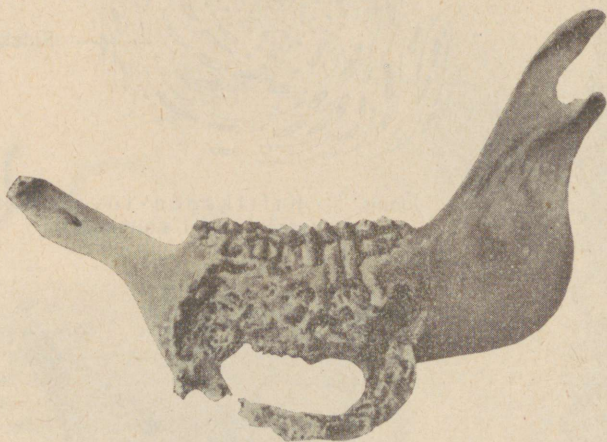
Joonis 6. Kiirikseen-tõbi inimese kaenal.

sidekoe-rakud vohama (paljunema) (v. joon. 5) ning kogu see
koht paisub suuremaks nagu kasvaja. Kui kiirikseened on jäänud
pesitsema inimesihus kuskil välispinna lähedal, näiteks naha all
või suuõõne piirkonnas, siis võib kiirikseente toimel suuremaks
paisunud kohti selgesti näha (v. joon. 6). Näppudega komple-
misel on need kasvajasarnased kohad kõvad nagu laud.

Visa võitlus kiirikseente vastu inimeskehas.

Ei mitte asjata voha (paljune) sidekude kiirikseente ümbruses. Kiirikseened on inimeskehale vaenlased ning elav inimeskeha püüab neist jagu saada sidekoe-rakkude abil. Sellepärast kasvabki siin sidekoe-rakke juurde. Sidekoe rakkudele abiks tulevad ka vere valgelibled veresoontest.

Kiirikseened saadavad oma elamisel enesest välja mürki, mis rabab otse nende lähemas ümbruses sõjajalul seisvaid koerakke ja valgeliblesid. Need rakud ja valgelibled kärbuvad ehk surevad ja lagunevad ning muutuvad osalt vedelaks. Nii langevad visas võitluses kiirikseente vastu rakud ning nende purunenud ja vedelaks muutunud jäänused on m ä d a (v. joon. 5). Mädale lähevad ikka tõve pesade sisemised ehk keskeosad, kuna väljaspool kasvab sidekudet ikka juurde, mis jätkab edasi vaenlase piiramist.

Joonis 7. Veise lõualuu, mille purustanud kiirikseen-tõbi.

Kiirikseen on aga väga visa vaenlane, nagu juba eespool tähendatud. Neid sigib küll pikkamööda juurde, kuid ihurakud ei jõua neist siiski harilikult jagu saada. Mida kauem on väldanud ihurakkude võitlus kiirikseente vastu, seda laiemaks areneb ka võitlusväli.

Kiirikseen-tõve pahed.

Väga väike kasvajak, mis näib alguses olevat tühisena, läheb pikapeale ikka suuremaks ning hakkab tunduvalt takistama inimese nende kehaosade talitust, kus nad asuvad. Tõve pesade lagunemisel ning mädanemisel hävivad ka elundite need osad, kus pesad on.

Oma algkohast võib kiirikseen järkjärgult ikka kaugemale ja kaugemale levida. Näiteks, kui ta on alguse saanud suust,

siis võib ta sealt alla laskuda kaelale ja kaela kaudu ka alla rindkeresse, kus jällegi tekivad kõvad kasvajataolised pesad, mis lähevad mädanema. Suust alates võib kiirikseen-tõbi levida ka koljusse (pealuusse) ja ajudesse ning seal purustustööd teha.

Kiirikseened võivad sattuda vahel tõvepesast vere- või mahla-soontesse ja verega siirduda (üle kanduda) teistesse kaugematesse kehaosadesse.

Kiirikseen-tõbi võib haarata ka luid, mis lagunevad samuti nagu pehmedki koed seal, kus aga kiirikseen-tõve pesad on (v. joon. 7).

Nagu harilikud mädanikud, nii võivad ka kiirikseen-tõve mädanikud lõhkeda, kui nad on mingisuguse keha õõne või keha välispinna lähedal. Kui kiirikseen-tõve mädanikud on sügavamal ihus, siis võib mäda uuriseid ehk urgasteesid läbi kudede murda ja nii kuhugi välja tungida. Selles mädas, mis eritub kiirikseen-tõve pesadest, sisaldub ka kiirikseente ümmarikke kogusid, mis palja silmaga vaadates paistavad olevat nõõpnõela-pea suurused. Mikroskoobiga vaatamisel tuleb aga nähtavale nende peenem ehitus. Nende varal on võimalik arstidel ka haigust õieti kindlaks teha.

Harilikud põletikumädanikud, mis arenevad kiiresti mõne päeva jooksul, võivad haigele tuua ka palavikku, vahel väga kõrget. Kiirikseen-tõve puhul ei ole harilikult palavikku.

Kiirikseen-tõve hädaoht elule. Ravimine.

Kiirikseen-tõve hädaoht oleneb sellest, kus asuvad tõve pesad. Kui nad on enam-vähem välistes kehaosades, siis võivad nad vahel, ehk küll võrdlemisi harva, ka ise puhastuda, kui mäda on välja jooksnud, ning seega kogu tõbi kustuda. Välistest keha osadest on võimalik kiirikseen-tõve pesasid kaunis kergesti kõrvaldada lõikuse teel. Väga hädaohtlik on kiirikseen-tõbi siis, kui tema pesad võtavad aset niisugustes väga tähtsates elundites nagu peaju, süda, kopsud jne. Niisugusel puhul ei saa kiirikseen-tõve pesasid ka operatsiooniga eemaldada ning nad viivad inimese paratamatult surmale. Uuemal ajal püütakse sügavamates elundites olevaid kiirikseen-tõve koldeid ravida ka röntgenikiirte abil, millel näib olevat teatavaid tagajärgi.

Kuidas hoiduda kiirikseen-tõvest?

Mitte suhu viia asju, millel võiksid olla kiirikseened.

Eriti hoiduda viljapeade närimisest.

Mitte urgitseda hamba-auke ja vahesid õye- või heinakõrrega. Kiirikseened võivad ka üle aasta kuivanud taimeosadel eluvõimelistena püsida.

Auguga hambaid lastagu plombida, et muu seas poleks seal kiirikseentele peatuskohta.

